

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра економіки, права та управління бізнесом

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

“ ___ ” _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
за освітньою програмою професійного спрямування
«Муніципальна економіка»

на тему: **«СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД»**

Виконавець:

Студентка ФЕУП

Арнаутова Валерія Валеріївна _____

Науковий керівник:

к.е.н, доцент

Фіалковська Анастасія Андріївна _____

Одеса 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	7
1.1. Територіальні громади як об’єкт муніципального співробітництва	7
1.2. Поняття, завдання та форми співробітництва територіальних громад.....	18
1.3. Державно-правове регулювання співробітництва територіальних громад.....	29
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	40
2.1. Державна політика щодо співробітництва територіальних громад в Україні.....	40
2.2. Аналіз показників співробітництва територіальних громад в Україні.....	47
2.3. Прогнозування стану співробітництва територіальних громад в Україні засобами математичного моделювання.....	58
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	66
3.1. Проблеми співробітництва територіальних громад в Україні	66
3.2. Можливості використання міжнародного досвіду співробітництва територіальних громад в Україні	75
3.3. Рекомендації щодо подальшого розвитку співробітництва територіальних громад в Україні	86
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	102

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зважаючи на активне продовження реформації інституту місцевого самоврядування та впевнений рух України в європейському напрямку, співробітництво територіальних громад як нова форма політики місцевого та регіонального розвитку значно підвищує свій потенціал. Територіальні громади в світі вже давно визнані одним із найефективніших методів вирішення проблем сталого розвитку на місцях. Досвід багатьох країн світу вказує на те, що органи місцевого самоврядування не об'єднані в територіальні громади не є абсолютно самодостатніми в аспекті ресурсного забезпечення.

У зв'язку з цим територіальні громади та їх співробітництво можна трактувати як інноваційну форму діяльності багатьох громад та нейтралізації наслідків нераціонального розподілу функцій та ресурсів між різними рівнями публічної влади, недосконалої роботи організації територіальної влади тощо.

Механізм співробітництва територіальних громад створює додаткові можливості для підвищення спроможності територіальних громад шляхом об'єднання фінансових та матеріальних ресурсів для вирішення спільних соціально-економічних проблем, реалізації інвестиційних проектів, ефективного використання коштів місцевих бюджетів, підвищення дієвості управлінських рішень тощо.

Враховуючи постійне поглиблення соціально-економічних проблем, підвищення циклічності економічних криз, обмеженість фінансових ресурсів державного сектора необхідність підвищення ефективності співробітництва територіальних громад як одного з найбільш ефективних методів вирішення проблем розвитку інфраструктури та стимулювання регіонального розвитку не викликає жодних сумнівів. Усі вищенаведені твердження обумовлюють актуальність дослідження та його необхідність з огляду на потребу популяризації співробітництва територіальних громад.

Необхідно відзначити, що питанням практичних та теоретичних аспектів співробітництва територіальних громад присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Т.Г. Барабаша, О.В. Батанова, В.І. Вакуленко, К.В. Васьківської, О.С. Врублевського, М.В. Дзюпина, К.О. Закоморної, С.С. Ісупової, Н.А. Костіної, В.І. Кравченко, Є.В. Кулакової, М.В. Максимчука, Ю.Б. Молодожена, О.В. Незбрицької, А.П. Павлюка, В.В. Пальчука, Р.В. Петухова, В.Д. Полтавця, З.О. Сірик, В.О. Смачного, Т.С. Татарчука, В.В. Толкованова, А.В. Чайки, Ю.П. Шарова та інших.

Метою кваліфікаційної роботи магістра є дослідження стану та перспектив співробітництва територіальних громад в Україні.

Для реалізації поставленої мети потрібно вирішити наступні **завдання:**

- 1) розглянути територіальні громади в якості об'єкта муніципального співробітництва;
- 2) визначити поняття, завдання та форми співробітництва територіальних громад;
- 3) розглянути державно-правове регулювання співробітництва територіальних громад ;
- 4) охарактеризувати державну політику щодо співробітництва територіальних громад в Україні;
- 5) провести аналіз показників співробітництва територіальних громад в Україні;
- 6) здійснити прогнозування стану співробітництва територіальних громад в Україні засобами математичного моделювання;
- 7) виявити основні проблеми співробітництва територіальних громад в Україні;
- 8) обґрунтувати можливості використання міжнародного досвіду співробітництва територіальних громад в Україні;
- 9) розробити рекомендації щодо подальшого розвитку співробітництва територіальних громад в Україні.

Об'єктом дослідження в роботі виступає процес співробітництва територіальних громад.

Предметом дослідження є теоретичні та науково-практичні засади стану та перспектив розвитку співробітництва територіальних громад в Україні.

Методи дослідження. У процесі наукового дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Під час теоретико-методичного аналізу співробітництва територіальних громад із загальнонаукових методів застосовано аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрактно-логічний метод, методи класифікації, наукової абстракції, узагальнення. До спеціальних методів належать метод економічного аналізу (застосований під час аналізу показників співробітництва територіальних громад в Україні), методи математичної статистики (використані для прогнозування стану співробітництва територіальних громад в Україні засобами математичного моделювання), графічний (для наочного схематичного зображення результатів дослідження) та табличний методи (подання результатів зведення та групування показників співробітництва територіальних громад). Робота була здійснена при використанні програми офісного пакету MS Office -Microsoft Excel.

Інформаційна база дослідження. Інформаційно-довідковою базою слугували нормативно-правові акти України, матеріали наукових досліджень, а також різноманітні електронні ресурси, зокрема Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад, Міністерства розвитку громад та територій України, інтернет-порталу «Децентралізація в Україні».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (89 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 11- сторінок. Основний зміст викладено на 101 сторінках. Робота містить 12 таблиць та 19 рисунків.

Публікація. За результатами виконання кваліфікаційної роботи

підготовлено публікацію «Державне регулювання співробітництва територіальних громад», що було опубліковано у Науковому студентському віснику ФЕУП.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок, можна зробити наступні висновки.

1. Територіальна громада як об'єкт муніципального співробітництва - це сукупність громадян, об'єднаних певною територією, на якій вони проживають, які мають спільні інтереси у вирішенні питань місцевого значення, та які беруть активну участь у їх вирішенні. Територіальна громада є первинним елементом системи місцевого самоврядування і поряд з іншими її елементами покликана забезпечити захист інтересів жителів певної адміністративно-територіальної одиниці. Основними ознаками територіальної громади є: інтеграційна, територіальна, інтелектуально-комунікативна, функціонально-цільова, організаційна, майнова та історико-культурна.

2. Співробітництво територіальних громад - це спільна діяльність двох або більше територіальних громад, яка відбувається на договірних засадах та у визначених на законодавчому рівні формах. Ця діяльність охоплює всі сфери життєдіяльності територіальної громади – інфраструктурну, житлово-комунальну, освітню, охорону здоров'я, екологічну та соціальну безпеку тощо. Основна мета співробітництва територіальних громад - це створення належних умов проживання на території, забезпечення соціально-економічного та культурного розвитку території, підвищення ефективності надання публічних послуг населенню та ін. Основними формами співробітництва територіальних громад в Україні є: делегування; спільний проект; спільне утримання; спільне утворення; спільний орган управління. Співробітництво територіальних громад, з огляду на його форму та організаційну модель в певній сфері, може мати такі очевидні економічні ефекти, як скорочення інвестиційних витрат, спільне використання ресурсів (автопарк, техніка та ін.), оптимізація робочих процесів тощо.

3. Державно-правове регулювання співробітництва територіальних громад визначаються низкою нормативно-правових актів з рівним рівнем

юридичної сили, які в достатній мірі унормовують суспільні відносини в частині, що стосуються організації та розвитку співробітництва територіальних громад. Одним із напрямків державно-правового регулювання співробітництва територіальних громад в Україні є його державне стимулювання. Головними суб'єктами державної політики щодо співробітництва територіальних громад є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку громад та територій України, обласні та районні ради. Важливу роль в організації та регулюванні співробітництва територіальних громад грає Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад.

4. На даний момент часу державна політика щодо співробітництва територіальних громад ґрунтується на принципі взаємної вигоди і направлена на вирішення спільних проблем територіального розвитку. Практичне втілення державної політики щодо співробітництва територіальних громад проявляється через спільне фінансування (утримання) комунальних підприємств, у т.ч. полігонів для твердих побутових відходів, реалізацію різного роду спільних проєктів. Однак, в умовах обмеження фінансових ресурсів та недостатнього обсягу залучених капітальних інвестицій, державна політика щодо співробітництва територіальних громад потребує подальшого вдосконалення.

5. Проведений аналіз показників співробітництва територіальних громад в Україні свідчить, що станом на вересень 2020 року 1380 територіальних громад України використовує інструменти міжмуніципального співробітництва, уклавши 620 договорів у даній сфері. У регіональному аспекті, найбільш продуктивними в рамках співробітництва територіальних громад є Вінницька, Волинська, Житомирська, Львівська, Полтавська, Сумська, Харківська та Черкаська області. Загалом в Україні кількість проєктів міжмуніципального співробітництва у вересні 2020 року збільшилася, порівняно з аналогічним періодом минулого року на 34%, а порівняно з 2018 роком - на 178%. В свою чергу кількість територіальних

громад, що скористалися міжмуніципальним співробітництвом у 2020 році, порівняно з 2019 роком збільшилася на 24%, а порівняно з 2018 роком – на 44%. Розвиток співробітництва територіальних громад відбувається переважно у сфері ЖКГ, а також освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інших сферах. Все це свідчить про парадигму місцевого самоврядування перетворити територіальні громади на спроможні суб'єкти регіонального розвитку та потужні економічні центри, здатні вирішувати самостійно будь-які проблеми соціально-економічного розвитку територій, що їм підпорядковуються.

6. В роботі було проведено прогнозування стану співробітництва територіальних громад в Україні засобами математичного моделювання, а саме за допомогою функції Ексель «ПРЕДСКАЗ» та методу трендового аналізу. Обидва застосовані методи математичного моделювання прогнозують суттєве збільшення кількості укладених договорів про міжмуніципальне співробітництво, а також зростання кількості територіальних громад, що скористаються міжмуніципальним співробітництвом в Україні в 2021-2023 роках.

7. Дослідження проблем співробітництва територіальних громад в Україні показує, що законодавець чітко не визначає, що співробітництво може здійснюватися лише між територіальними громадами одного рівня чи правового статусу, а також не висуває вимог щодо територіальної суміжності таких громад. Це дає змогу зробити висновок, що співробітництво територіальних громад України можна розглядати як альтернативу добровільному об'єднанню громад в контексті вирішення окремих завдань адміністративно-територіальної реформи в Україні. Також встановлено, що існує низка об'єктивних проблем для повноцінної реалізації співробітництва між територіальними громадами, серед яких не лише фактори консервативності владного сприйняття ініціатив територіальної громади з кооперації зусиль, але і відсутність чітких та ефективних інструментів реалізації співробітництва в силу низького рівня управлінської культури,

правової освіти, громадянської свідомості тощо.

8. В зарубіжних країнах співробітництво на рівні територіальних громад вже досить давно є популярним та з кожним роком ще більше розвивається. На відміну від вітчизняних форм міжмуніципальної співпраці в європейських країнах форми співпраці визначаються за статусом територіальної громади. Для прикладу, в Італії, Бельгії, Франції та Швеції територіальні громади об'єднуються в комуни. В Іспанії в об'єднання (синдикати) комун входить половина їх загальної кількості. Цим синдикатам держава гарантує більш сприятливий режим надання інвестицій, ніж окремим комунам. В Австрії територіальні громади співпрацюють як адміністративно-територіальні утворення найнижчого рівня з правом самоврядування й підпорядкування уряду федеральної землі. Яскравим прикладом вдалого співробітництва територіальних громад є Німеччина, федеральна земля Гессен. Завдяки своїй діяльності територіальні громади досягли значних показників економії у сферах водопостачання та забезпечення, очищення стічних вод, транспортного руху тощо. На відміну від України європейські держави більш активно використовують територіальні громади як один з методів подолання соціально-економічних проблем на місцях. Тому Україні варто перейняти позитивний досвід співробітництва територіальних громад за зразком європейських країн.

9. Можна сформулювати наступні рекомендації щодо подальшого розвитку співробітництва територіальних громад в Україні: розроблення та прийняття регіональними органами влади всіх областей української держави програм фінансової підтримки та стимулювання співробітництва територіальних громад; включення механізмів міжмуніципального співробітництва до регіональних програм соціально-економічного розвитку регіонів і запровадження на регіональному рівні моніторингу його використання; проведення роз'яснювальної роботи серед представників органів місцевого самоврядування щодо практичного використання положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад»

шляхом організації тренінгів, семінарів, круглих столів та інших заходів; поширення вітчизняного та зарубіжного досвіду позитивного міжмуніципальної співпраці, публічної підтримки та просування кращих практик співробітництва територіальних громад; формування мереж обміну досвідом з питань розвитку міжмуніципального співробітництва між органами місцевого самоврядування з різних регіонів України; організація дієвого державного та громадського контролю процесу реалізації та результатів проектів співробітництва територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амосов О. Ю. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т.5: Територіальне управління . О. Ю. Амосов, О. С. Ігнатенко, А. О. Кузнецов. Харків: Магістр, 2011. 408 с.
2. Баймуратов М. А. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов . М. А. Баймуратов .. Юридический вестник. 1996. №1. С. 95-100.
3. Баймуратов М. А. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми . М. А. Баймуратов .. Матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань «Муніципальний рух в Україні - 10 років розвитку». Київ: Логос, 2002. С. 368-371.
4. Барабаш Т. Г. Фінансові передумови об'єднання та співробітництва територіальних громад в Україні . Т. Г. Барабаш .. Наукові праці НДФІ. 2014. Вип. 2. С. 44-52.
5. Барабаш Т.Г. Фінансові передумови об'єднання та співробітництва територіальних громад в Україні . Т.Г. Барабаш .. Наукові праці НДФІ. 2014. Вип. 2. С. 44-52.
6. Барвіцький В. Ю. Муніципальне право зарубіжних країн: навчальний посібник . В. Ю. Барвіцький, О. В. Батанов. К.: Знання України, 2006. 284 с.
7. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія . О. В. Батанов. К.: Ін Юре, 2003. 512 с.
8. Батанов О. В. Територіальна громада - первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки . О. В. Батанов .. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 2 (12). С. 51-57.
9. Березинський В. П. Територіальна громада як агент політичної самоорганізації . В. П. Березинський .. Вісник Дніпропетровського університету. 2013. Т. 21. Вип. 23(1). С. 77-84.
10. Бесчастний В. М. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та

- перспективи. Монографія . В. М. Бесчастний. Донецьк: Донецький юридичний інститут при Донецькому національному університеті, 2005. 289 с.
11. Біленчук П. Д. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право) . П. Д. Біленчук, В. В. Кравченко, М. В. Підмогильний. К.: Атіка, 2000. 304 с.
12. Бобровська О. Ю. Корпоративне управління соціальним розвитком територіальних громад: монографія . О. Ю. Бобровська, І. В. Шумік. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2014. 232 с.
13. Богів Я. В. Конституційні аспекти регламентування статусу територіальної громади як первинної одиниці у системі місцевого самоврядування . Я. В. Богів .. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 855. С. 329-335.
14. Бодрова І. І. Концептуальні підходи до визначення поняття територіальної громади . І. І. Бодрова .. Державне будівництво і місцеве самоврядування. 2004. Вип. 7. С. 62-73.
15. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови . В. Т. Бусел. К.: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
16. Бутко І. П. Деякі проблеми становлення і розвитку територіального самоврядування в Україні . І. П. Бутко .. Місцеве та регіональне самоврядування України. 1992. № 3. С. 38-41.
17. Вакуленко В. Міжмуніципальне співробітництво: Навчальний посібник . В. Вакуленко, О. Ігнатенко, Г. Борщ. К.: Фенікс, 2012. 392 с.
18. Васьківська К. В. Співробітництво територіальних громад в умовах децентралізації . К. В. Васьківська, А. О. Пелехатий, Ю. А. Галімух .. Ефективна економіка. 2019. № 8. С. 51-59.
19. Врублевський О. С. Організація співробітництва територіальних громад в Україні: практичний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування . О. С. Врублевський. К., 2017. 105 с.
20. Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад: офіційний сайт. .

URL: <http://vassr.org>

21. Гончаренко В. Г. Правознавство. Словник термінів . В. Г. Гончаренко. К.: Юрисконсульт, 2007. 636 с.
22. Дзюпин М. Аналіз стану впровадження співробітництва територіальних громад в Україні: аналітичний звіт . М. Дзюпин, О., Колесніков О. Калашнікова. Львів: ВГО АССН, 2017. 38 с.
23. Еремян В. В. Муниципальное право зарубежных стран (сравнительно-правовой анализ): учебное пособие . В. В. Еремян. М.: Академический Проект, 2016. 752 с.
24. Жук П.В. Актуальні завдання та шляхи реформування адміністративно-територіального устрою в Україні .. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: збірник наукових праць. 2015. Вип. 1. С. 20-25.
25. Закоморна К. О. Міжмуніципальне співробітництво як напрям конституційної реформи в постсоціалістичних державах-членах Європейського Союзу . К. О. Закоморна .. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 33. С. 90-101.
26. Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16.04.2009 р. № 1275-VI .. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 38. Ст. 534.
27. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII .. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 91.
28. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII .. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 90.
29. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280.97-ВР .. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
30. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII .. Відомості Верховної Ради України. 2014. №

34. Ст. 1167.
31. Исупова С. С. Межмуниципальное сотрудничество в Германии : виды и формы, преимущества и риски . С. С. Исупова, Э. Маркварт .. Местное право. 2009. № 9-10. С. 19-30.
32. Кампо В. М. Деякі проблеми становлення і розвитку місцевого самоврядування . В. М. Кампо .. Місцеве та регіональне самоврядування України. 1993. Вип. 1.2. - С. 68-73.
33. Коваленко А.А. Місцеве самоврядування: природа, ознаки, межі . А. А. Коваленко .. Право України. 1997. № 2. С. 20-26.
34. Кондратинський О. С. Термінологічний аналіз понять «громадянське суспільство» та «територіальна громада» . О. С. Кондратинський .. Аспекти публічного управління. 2015. № 11-12. С. 14-20.
35. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к.96-ВР .. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
36. Костіна Н. А. Розвиток співробітництва територіальних громад (міжмуниципального співробітництва ММС) в умовах реалізації реформи місцевого самоврядування . Н. А. Костіна .. Аспекти публічного управління. 2016. № 37-38. С. 84-90.
37. Костіна Н. А. Розвиток співробітництва територіальних громад в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні: автореф дис... канд. наук держ. упр.: 25.00.04 . Н. А. Костіна. Запоріжжя, 2017. 20 с.
38. Кравців В. С. Реформа адміністративно-територіального устрою: результати, проблеми, подальші дії . В. С. Кравців, П. В. Жук .. Стратегічна панорама. 2016. № 2. С. 104-112.
39. Кравців В. С. Реформування територіальної основи місцевого самоврядування в контексті його фінансової спроможності . В. С. Кравців, І. З. Сторонянська, П.В. Жук .. Економіка України. 2017. №1. С. 41-51.
40. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: навчальний посібник . В.І. Кравченко. К.: Знання, 1999. 487 с.
41. Кравченко Т. А. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого

- самоврядування: аналіз сучасних наукових досліджень в Україні . Т. А. Кравченко .. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2015. № 1. С. 68-75.
- 42.Краснов М. А. Введение в муниципальное право . М. А. Краснов. М.: ИГПАН, 1993. 15 с.
- 43.Кулакова Є. В. Щодо поняття та сутності територіальних громад . Є. В. Кулакова, А. С. Бречко .. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 25. С. 44-48.
- 44.Курмаєв П. Ю. Дослідження зарубіжного досвіду управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні . П. Ю. Курмаєв .. Економічний простір. 2009. № 25. С. 16-20.
- 45.Лиска О. Г. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.04 . О. Г. Лиска. Харків: ХарPI НАДУ, 2009. 20 с.
- 46.Максимчук М. В. Міжмуниципальне співробітництво як інструмент підвищення інклюзивності розвитку об'єднаних територіальних громад України . М. В. Максимчук, С. М. Кльоба .. Регіональна економіка. 2019. № 2. С. 26-35.
- 47.Маркіна І. А. Соціально-економічний розвиток об'єднаних територіальних громад як складова інноваційного потенціалу . І. А. Маркіна, І. О. Прилипко, С. І. Свириденко .. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 24. С. 50-53.
- 48.Медведчук В. В. Місцеве самоврядування і як його доцільно організувати в Україні . В. В. Медведчук .. Урядовий кур'єр. 1995. 28 грудня. С. 18-19.
- 49.Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія . А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 476 с.
- 50.Методичні рекомендації щодо практичного застосування положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад». . URL:

- <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/Methodychka.pdf>
51. Молодожен Ю. Б. Теоретико-методологічні засади визначення самодостатності територіальних громад : автореф. дис ... д-ра держ. упр.: 25.00.04 . Ю. Б. Молодожен . Донецьк, 2011. 32 с.
 52. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. . URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>
 53. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність, становлення та сучасні українські реалії . О. Ю. Мороз .. Демократичне врядування. 2008. Вип. 2. С. 35-43.
 54. Незбрицька О. В. Форми співробітництва територіальних громад . О. В. Незбрицька .. Педагогічний часопис Волині. 2019. № 1. С. 94-101.
 55. Орзіх М. П. Самоврядні території в системі державного устрою України . М. П. Орзіх .. Місьцеве та регіональне самоврядування України. 1993. Вип. 1-2. С. 60-65.
 56. Остапенко О. Г. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики . О. Г. Остапенко, Т. М. Барановська .. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 10. С. 53-59.
 57. Павлюк А. П. Напрями активізації запровадження механізму співробітництва територіальних громад. Аналітична записка . А. П. Павлюк. К.: НІСД, 2016. 20 с.
 58. Пальчук В. Співпраця громад в умовах децентралізації влади . В. Пальчук .. Україна: події, факти, коментарі. 2019. № 25. С. 5463.
 59. Петухов Р.В. Межмуниципальное сотрудничество как способ модернизации местного самоуправления . Р.В. Петухов .. Труды института государства и права Российской академии наук . № 1. 2012. С. 209-226.
 60. Пісоцький В. А. Структура територіальної громади як комунікативної мережі та чинники її формування . В. А. Пісоцький .. Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 1. С. 274-285.
 61. Полтавець В. Д. Проблеми та актуальність запровадження механізмів

- міжмуніципального співробітництва в Україні . В. Д. Полтавець .. Теорія та практика державного управління. 2012. Вип. 3. С. 110-115.
62. Полтавець В.Д. Міжмуніципальне співробітництво у Франції. Досвід та уроки . В. Д. Полтавець .. Державне управління: теорія та практика. 2013. № 2. С. 214-218.
63. Портер М. Конкуренція: учебник . М. Портер. М.: Изд. дом «Вільямс», 2005. 608 с.
64. Практичний коментар до Закону України «Про співробітництво територіальних громад». . URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/komentar.pdf>
65. Про затвердження Порядку формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад: Наказ Міністерства України від 15.08.2014 р. № 225. . URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws.show.z1065-14](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1065-14)
66. Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад: Наказ Міністерства України від 27.08.2014 р. № 233. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada.show.v0233858-14>
67. Пухтинський М. О. Проблеми реалізації конституційно-правових засад місцевого самоврядування . М. О. Пухтинський .. Збірник наукових праць УАДУ. 1999. Вип. 1. С. 256-260.
68. Реєстр договорів по співробітництву територіальних громад (станом на 21.10.2020). . URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/reestr-dogovoriv-po-spivrobitnitstvu-stanom-na-21.10.2020.docx>
69. Руда Н. І. Територіальна громада - суб'єкт конституційно-правових відносин: теоретичний та історичний аспекти . Н. І. Руда .. Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2001. Вип. 12. С. 235-238.
70. Садовенко А. П. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник . А. П. Садовенко, В. І. Серета, Л. Ц. Масловська. К.: ТОВ "Компанія

- ВАІТЕ", 2009. 239 с.
- 71.Серьогін С. М. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти . С. М. Серьогін, Ю. П. Шаров, Є. І. Бородін. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2016. 278 с.
- 72.Сірик З. О. Економічний розвиток і співробітництво територіальних громад . З. О. Сірик .. Регіональна економіка. 2016. № 3. С. 34-42.
- 73.Сірик З. О. Проблеми та можливості співробітництва територіальних громад України . З. О. Сірик .. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 16. С. 102-107.
74. Сірик З. О. Шляхи використання зарубіжного досвіду міжмуніципального інвестиційного співробітництва . З. О. Сірик .. Проблеми економіки. 2018. № 1. С. 15-21.
- 75.Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник . О. Ф. Скакун. Х.: Консум, 2000. 704 с.
- 76.Смачний В. О. Співробітництво територіальних громад та стратегування їх розвитку: чинники співвідношення . В. О. Смачний .. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2019. Вип. 25. С. 92-102.
- 77.Смачний В. О. Співробітництво територіальних громад та стратегування їх розвитку: чинники співвідношення . В. О. Смачний .. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2019. Вип. 25. С. 92-102.
- 78.Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст . С. И. Соколенко. К.: Логос, 2002. 646 с.
- 79.Сторонянська І. Об'єднані територіальні громади Карпатського регіону: соціологічна оцінка . І. Сторонянська, А. Максименко. Львів: ІРД НАНУ, 2018. 30 с.
- 80.Татарчук Т. Співробітництво територіальних громад: нові можливості для розвитку . Т. Татарчук. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/miscellaneous/2019/20190401/1362>.
- 81.Толкованов В. В. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво): навчально-практичний посібник .

- В.В. Толкованов, Т. В. Журавель. К., 2016. 154 с.
82. Толкованов В.В. Розвиток міжмуніципального співробітництва: вітчизняний та зарубіжний досвід . В. В. Толкованов, Р. Герцог, А.К. Гук. К.: Крамар, 2011. 249 с.
83. Толкованов В.В. Міжмуніципальне співробітництво: вітчизняний та зарубіжний досвід: Навчально-практичний посібник . В.В. Толкованов, Т.В. Журавель. К.: Проект «Реформа управління на сході України», 2017. 202 с.
84. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV .. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
85. Чайка А. Кластерний підхід при співробітництві територіальних громад . А. Чайка. URL: <https://samoorg.com.ua/blog/2019.09.11.klasterniy-pidhid-pri-spivrobitnitstvi-teritorialnih-gromad>.
86. Шаров Ю. П. Муніципальні послуги: шлях до високої якості. Монографія . Ю. П. Шаров, Д. В. Сухінін. Мелітополь: Видавничий будинок ММД, 2008. 136 с.
87. Шевчук Б. М. Територіальна громада: поняття, статус та ознаки . Б. М. Шевчук .. Ефективність державного управління. 2019. Вип. 4. С. 39-49.
88. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 1: А - Г . Ю. С. Шемшученко. К.: Українська енциклопедія, 1998. 672 с.
89. Шумляєва І. Д. Становлення та розвиток інституту територіальної громади в Україні: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.04 . І. Д. Шумляєва. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
- 90.